

COMUNICACIONES / PAPERS

Señala la línea de investigación del Programa de Doctorado EAPA:

- Arte en la Era Digital
- Investigación en Imagen y Diseño
- Otros

TÍTULO: **In-Quietuds. Nomadismes contemporanis.**

Nombre y apellidos del comunicante: **Mireia Feliu i Fabra**

Organismo o Institución a la que pertenece: **Universitat de Barcelona**

RESUMEN DE LA COMUNICACIÓN

La ponència proposa prendre l'òptica del nomadisme, sigui des del punt de vista de la teoria crítica occidental de la mà de Rosi Braidotti, amb el rerafons de Gilles Deleuze i Zygmunt Bauman, o sigui des del llenguatge de l'art i el disseny, els discursos dels quals també han estat afectats per l'ús de les noves tecnologies digitals. El nomadisme, això és, el desplaçament constant, sigui de la naturalesa que sigui, física, simbòlica o virtual, implica una sèrie de connotacions que afecten a conceptes tan bàsics com temps, espai, memòria, casa, frontera o arrels. Són connotacions que impliquen una percepció del món sense pre-definició i que comporten un compromís polític. En aquest cas, ens centrarem sobretot en el concepte d'espai com a territori. L'objecte d'aquesta ponència, doncs, és analitzar la realitat contemporània occidental i proposar noves estratègies d'actuació política i social des del llenguatge de l'art i del disseny, partint d'una subjectivitat nòmada que participa de la complexitat actual i compromesa amb el territori i la persones que l'ocupen.

ABSTRACT

This paper proposes to take the nomadism's point of view, either from the perspective of Occidental Critical Theory — under the guidance of Rosi Braidotti — or from an Artistic and Design approach, whose discourses have been affected by the extensive use of new digital technologies. Nomadism, as constant displacement — either physical, symbolic or virtual — implies connotations which have an influence on essential concepts as time, space, memory, home or roots. These connotations mean a non pre-defined perception of

the world and involve a political commitment. Today, we will focus on the concept of space as territory. The aim of this proposal is to analyze the occidental contemporary reality, and to propose new strategies of social and political action from the Art and Design field, starting from a nomadic subjectivity — which participates on this complex reality— and which is truly committed with territory and its inhabitants.

PALABRAS CLAVE

subjectivitat nòmada, globalització, TIC, territori, frontera

KEY WORDS

nomad subjectivity, glolalization process, ICT, territoy, border

1. INTRODUCCIÓ

1.1 Nota inicial

Abans d’iniciar aquesta ponència, permetin-me exposar una breu reflexió entorn el concepte d’innovació. Des del meu punt de vista, i d’acord amb el pensament de Carlos Frade [1], *canvi* i *innovació* no són elements bons en sí mateixos, sinó que depenen de la direccionalitat que prenguin els objectius als quals responen. Massa sovint aquests objectius estan dirigits per criteris tecnològics (tecnologia de la informació i de la comunicació – capital “informativa”, en termes de Manuel Castells) i, sobretot, econòmics, que res tenen a veure amb una anàlisi de la condició humana en la contemporaneïtat. És per això que, en aquesta ponència, s’ha optat per partir d’una breu descripció d’aquest present occidental nostre tan contradictori i, posteriorment, plantejar la *subjectivitat nòmada* com a mirada compromesa que fuig de l’organització codificada i preestablerta i actua sobre la realitat complexa i *líquida* [2] en la qual vivim. Autors com Rosi Braidotti [3] i Gilles Deleuze [4] han desenvolupat àmpliament un pensament fonamentat en aquesta *subjectivitat nòmada*. Braidotti [5], concretament, en tant que postmodernista i feminista, defensa aquesta nova subjectivitat ja no com a substància o essència, tancada en la seva pròpia definició pretesament universal, sinó com a procés, com a esdevenir, com a complexitat oberta i flexible. Al llarg del discurs s’aniran plantejant exemples d’“actuacions nòmades” des del camp de l’art i del disseny.

Així doncs, la *subjectivitat nòmada* no es redueix a una proposta formal. Es tracta de quelcom existencial que afecta a la manera de pensar i de viure i, per tant, esdevé el punt de vista des del qual es parla i es genera el discurs, amb repercussions també sobre el format d’aquest mateix escrit que ara se’ls presenta. Prenguin-se aquesta ponència, doncs, com un passeig, amb algunes portes per visitar, alguns molls d’anclatge temporal, algunes anades i vingudes, amb camins reversibles i també amb campaments base que ens poden ajudar a orientar-nos per, al cap d’una estona, emprendre altra vegada la marxa d’un passeig. Sempre conscients i compromesos amb el terreny que estem trepitjant.

1.2 Mobilitats

Com a introducció a la ponència, es plantegen dos tipus de mobilitats:

1. La mobilitat sense restriccions, sigui física o virtual, cap a la qual es dirigeixen tots els esforços tecnològics i econòmics *dins* el món occidental.
2. La mobilitat nòmada, plantejada no com a desplaçament literal, sinó com a estratègia de subversió a qualsevol convenció.

El primer tipus de mobilitat que hem senyalat es desenvolupa en un context, el de l'actual món occidental, on el marc espai-temps s'ha comprimit. Ja no calculem les distàncies a través de mesures d'espai sinó de temps (4 hores en cotxe, 2 hores en avió, etc.). A més amés, a través d'internet ens comuniquem de manera instantània amb persones situades a punts ben llunyans al nostre. Així doncs, l'ús de les noves tecnologies de la informació i de la comunicació (TIC) han afavorit aquesta compressió del marc espai-temporal. Les TIC també han accelerat exponencialment el procés de globalització, així com els seus efectes contradictoris: es facilita l'encontre entre individus separats per grans distàncies físiques, però es dissolen els espais públics com a llocs de generació de significat; s'obren les fronteres entre els Estats moderns, però s'alcen murs infranquejables a l'entorn de l'Europa continental. En el món globalitzat, doncs, és la capacitat d'accedir a aquesta mobilitat sense restriccions, sigui física o virtual, el que estratifica de manera jeràrquica la societat: dels més rics als més pobres. I els rics cada vegada són més rics, i es mouen més, i els pobres, més pobres, i no tenen "papers" per moure's.

Plantejada la contradicció de la contemporaneïtat occidental, la *subjectivitat nòmada* es presenta com a estratègia per actuar i incidir sobre aquesta realitat de manera efectiva i positiva. De totes maneres, malgrat que el desplaçament nòmada suposa el replantejament de conceptes varis com *casa*, *arrels*, *temps*, *memòria*, *viatge*, *espai*, etc., ens centrarem en l'últim mencionat, l'*espai* com a *territori*, com a eix central entorn del qual giraran les reflexions pertinents al llarg de la ponència.

2. Contradiccions de la contemporaneïtat. Globalització i fronteres.

2.1 Globalització

Partint del pensament de Rosi Braidotti, senyalem en dos punts una primera contradicció en la qual viu la contemporaneïtat:

1. Un procés de globalització sobretot econòmica, que afecta els processos culturals caracteritzats per l'acceptació d'un estil de vida regit pel consumisme i les telecomunicacions.
2. La fragmentació d'aquests processos culturals, a través de les reivindicacions diferencials regionals, nacionals, ètniques, culturals, etc. "no sólo entre bloques geopolíticos sino, además, dentro de ellos" [6].

En la constatació de la contradicció contemporània (globalització econòmica i fragmentació geopolítica), Braidotti troba també un mirall en les paraules d'Appidurai, quan aquest es refereix a les arrels d'aquesta contradicció: la lluita de la Il·lustració entre el seu desig d'universalitat i la seva proclama simultània per la "individualitat flexible" [7].

Des del punt de vista dels territoris africans que han patit la colonització europea, Ferran Iniesta, especialista en història d'Àfrica [8], exposa també els efectes d'aquesta contradicció. L'autor denuncia el lligam del concepte de democràcia a l'Estat modern amb el procés de globalització econòmica i, per tant, amb una pretesa universalitat occidental que "calia" estendre a tot el planeta. D'aquí, per exemple, la definició de les condicions necessàries de *Good Governance* estipulades pel Banc Mundial que els països africans havien de seguir per tal de poder accedir a les ajudes internacionals per al seu desenvolupament. No obstant, la institucionalització d'aquest sistema democràtic no es plantejà la diversitat històrica i particular dels pobles i, per tant, ha acabat sent una política opressiva en conflicte amb les experiències individuals i col·lectives dels diferents territoris, en tant que obvia la possibilitat d'una estructura social orientada cap a uns objectius i unes maneres d'aconseguir-los diferents d'aquells que prioritza la globalització. Iniesta fa referència als estudis de l'investigador congolès M'Buyi Kabunda (2000) sobre la relació entre el model d'Estat-nació modern i la realitat africana: "(...) el Estado-nación es un subproducto colonial, más próximo al interés de la globalización capitalista que al del panafricanismo, que, a su juicio, es la opción endógena que corresponde al fin de las fronteras impuestas externamente y al respeto por las prácticas de cada pueblo de África." [9]

Així, ens trobem davant un Estat modern en crisi, per la falacitat en la que va construir els seus fonaments: hegemonia i universalitat falsos, basats en una percepció etnocèntrica i falocèntrica que no responia a la realitat.

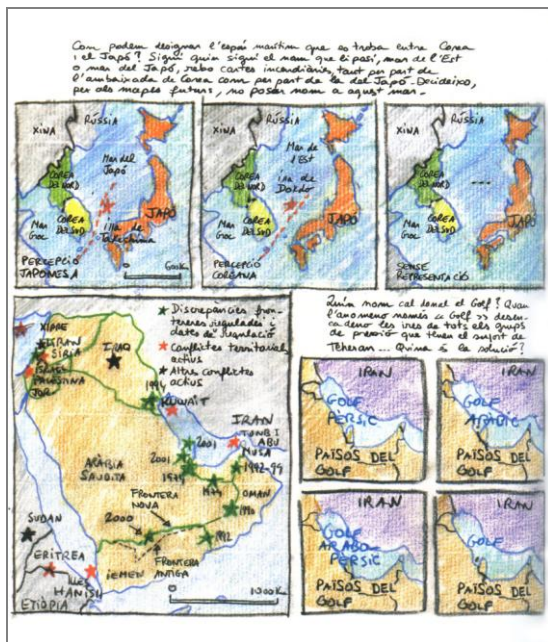
2.2 Fronteres

La crisi de l'Estat modern europeu es percep també en el desenvolupament contradictori de les seves fronteres: internament, les obre i, en nom d'una globalització sobretot econòmica, facilita la circulació dels individus i de béns. Al mateix temps, però, alça murs d'acer cada vegada més alts al seu voltant. Endureix els fronts i fa créixer la imatge d'*europeu civilitzat* enfront "*l'altre*" *exterior bàrbar*:

"Hi ha dues tendències contradictòries en la construcció d'una Europa unificada. Una d'elles consisteix en reforçar el paper que ha tingut Europa en la defensa d'un món millor, compartint la nostra experiència històrica en relació a l'igualitarisme, l'organització de la vida democràtica, la defensa de les llibertats individuals, el suport de la seguretat social contra la dissort personal, etc. Aquest és un primer concepte d'Europa: Europa com a agent que ha tingut un paper positiu i molt important per a la resta del planeta. El segon és el concepte de l'Europa-fortalesa, la tendència a tancar-se: dins, el paradís; fora, la barbàrie.

Tots els altres són salvatges! Nosaltres som europeus! Nosaltres som els autors dels seus retrats, els qui hem dibuixat les seves imatges.” [10]

Entre el 3 de maig i el 30 de setembre de 2007, tingué lloc al CCCB l'exposició *Fronteres*, coproduïda pel mateix CCCB i el Musée des Confluences (Département du Rhône). Aquesta mostra servia de reflexió sobre el significat ambivalent, arbitrari i polièdric del terme *fronteres*, alhora que posava sobre la taula els conflictes i sofriments humans en zones frontereres clau, com l'estret de Gibraltar, la frontera entre Mèxic i els Estats Units, l'espai marítim entre Corea i Japó, el Caixmir, etc. Una de les coses que més em cridaren l'atenció d'aquesta exposició foren els mapes que amb els quals es situaven les zones conflictives: dibuixats i pintats a mà i amb llapis de color. La cartografia esdevenia mental i emocional a la vegada. Mental perquè responia a aquella imatge que hom creu

Figura 1. Un dels mapes utilitzats a l'exposició *Fronteres*, CCCB, 2007.

fidel a la realitat del territori, i que es guarda de manera abstracta en el cervell. Però en aquesta imatge mental les fronteres esdevenien inexactes i subjectives. Eren també mapes emocionals, a través del traçat orgànic del llapis, que en algunes línies premia més fort que d'altres, i les feia més gruixudes o més primes, i el color més intens o blanquinos, en funció de les vivències humanes que emmarcaven la memòria dels territoris plens de memòria. En aquests mapes, doncs, les fronteres tenien una doble veu: la primera, la de l'arbitrarietat dels límits dels Estats moderns, que no corresponen, com ja és evident, a agrupacions homogènies de població. I una segona veu perquè, malgrat que les fronteres eren dibuixades partint d'una realitat estipulada, aquesta era re-interpretada per un subjecte emocional i compromès amb els territoris representats i les comunitats que hi viuen. Aquí, en aquest compromís localitzat en forma de traç, trobem ja una primera manifestació de *subjectivitat nòmada*, a través d'una intersecció entre cartografia, art i disseny.

Però potser no són les fronteres en sí el que caldria superar, sinó les causes polítiques, econòmiques i fonamentalistes que les creen, així com les causes amb voluntat homogeneïtzadora que les volen obviar en el seu interior. Aquestes causes es podrien resumir, de fet, en una sola paraula: *poder*.

Bauman, de fet, identifica el *poder* com un dels dos grans eixos entorn dels quals es desenvolupa la globalització. L'altre eix seria el *sentit*, és a dir, allò que dóna valor a les accions i direcciona la gran majoria de les investigacions per millorar l'efectivitat tecnològica. El *sentit* de la globalització és, segons Bauman, la *mobilitat*: això és, la lliure i ràpida circulació de persones, béns, i capital (en forma monetària, d'informació, etc.). A major mobilitat, major poder. D'aquí que *la llibertat de moviment*, això és, la capacitat de "mobilitat per sobre de qualsevol tipus de restriccions polítiques, culturals, socials i ambientals" [11], en el nostre present global, sigui el que jerarquitzava la societat.

La lliure mobilitat del capital, sense restriccions físiques, polítiques, culturals, socials i ambientals, afavorida en gran mesura per l'ús de les TIC i l'espai cibernètic, suposa el trencament del vincle entre *poder* i *territori*, de manera que el primer s'allibera de qualsevol responsabilitat (pensem en corporacions transnacionals i finances globals). La manca d'obligacions i responsabilitats és el que el fa totalitari [12]. I és aquesta responsabilitat la que reclama Braidotti a través de la *subjectivitat nòmada*, ja que, en tant que nòmada, no depèn de la memòria històrica ni de les vivències del territori, però sí que en pren consciència i les respecta. El nòmada no depèn d'uns orígens, però sí que els porta sempre a dins. I d'aquí la seva responsabilitat. Perquè fa seu cada territori que trepitja, malgrat que la seva presència sigui temporal. El nòmada no es desvincula dels territoris, contràriament, crea un lligam a través de l'experiència, i és a través d'aquesta que li dóna el *sentit*. La mobilitat, en el nomadisme, és el mode, no l'objectiu. L'experiència és el sentit. I per això és diferent a cada pas, a cada etapa. D'aquí, doncs, la responsabilitat, en la consciència i en el respecte cap el territori i les persones que l'habiten.

La Biblioteca Nacional de França a París, obra de l'arquitecte Dominique Perrault, és considerada una "no-arquitectura" (veure figura 2). Les quatre torres en forma d'angle recte, esdevenen la materialització del buit, en tant que senyalen la presència d'un espai obert que només pot descobrir-se un cop la persona es situa a l'interior de la institució. Un buit que la París actual necessitava i que, segons Perrault, ha esdevingut un "bé per a tothom" [13]. Així mateix, aquest espai obert s'identifica amb el jardí, el claustre com a lloc d'estudi, on allò natural s'insereix a l'interior de l'artificial. Quan Perrault escriu sobre els seus projectes, refusa parlar d'edificis-objecte, per donar lloc a termes com paisatge, presència, espai, buit, espai obert com a bé comú, desmaterialització, llum en tant que creadora de formes, vinculació d'elements, relacions... I tot això, en el cas de la Biblioteca Nacional de França, es manifesta sota el paraigües d'una cultura i coneixements compartits. D'altra banda, segons Perrault, la concepció de l'arquitecte com a constructor de murs és ja obsolet. Es planteja com construir superfícies transparents que no separin espais, que no divideixin un interior i un exterior, sinó que, al contrari, obrin relacions de

diversitat i multiplicitat entre un lloc, una presència i el seu entorn (urbà o natural). Parla de presència, d'experiència i de consciència. L'arquitecte i urbanista francès posa de manifest que qualsevol element arquitectònic implica un canvi en el seu entorn i, per tant, en les relacions que s'estableixen en aquest entorn. És en aquest sentit que, diu Perrault, cal que l'arquitecte prengui en consideració aquestes relacions, així com aquelles que potencialment s'estableixin entre l'element arquitectònic i l'entorn, cap a ambdues direccions. I és aquesta consciència del territori, i la voluntat d'afavorir-ne l'experiència de l'individu a través de l'intercanvi i les relacions de significats, el que fa que les seves propostes responguin a una *subjectivitat nòmada*.

3. Subjectivitat nòmada: territori d'esdeveniment

Com ja s'ha apuntat anteriorment, les TIC han afavorit la compressió del marc espai-temps del món contemporani occidental. De fet, internet ha congelat el temps i la distància, i ens condueix cap a relacions diferides i virtuals. A més a més, els nous aparells electrònics han esdevingut extensions del nostre cos, pròtesis que multipliquen les nostres capacitats corporals: contestadors automàtics, faxos, mòbils, càmeres-gravadores... El subjecte ja no es desplaça, sinó que es comunica, sense moure's de lloc, amb altres subjectes. La imatge resultant d'aquest comportament és una constel·lació de punts connectats entre sí. Tot i així, cada punt està adequadament *codificat* [14]. No hi ha cap extensió, no hi ha cap espai on desenvolupar aquestes connexions, aquests diàlegs. Així, el jo s'*expandeix* per un espai convertit en una multiplicitat de punts d'encontre discontinus.

El mateix succeeix en els territoris urbans, convertits en trànsits entre destinacions: casa, feina, escola... El territori no és entès ni experimentat com a extensió, com a *continuum*, sinó com a conjunt *ordenat* de punts, de destinacions quotidianes, units per línies que guien els desplaçaments. "Richard Sennett [15], pioner analista d'aquestes dinàmiques, ha examinat amb intel·ligència l'absoluta afinitat que es dona entre la *precisió* de les ciutats occidentals i la seva eficàcia com a instrument de neutralització de la subjectivitat individual. La quadrícula dibuixada als despatxos dels arquitectes i urbanistes accentua la llegibilitat de l'espai, però aquesta mateixa naturalesa codificada del territori urbà silencia aquest territori com a espai vívid i el redueix a la dimensió d'espai disciplinat." [16] Una altra vegada ens trobem, a la base d'aquest tipus d'urbanisme codificat, la creença d'una societat, o en aquest cas, comunitat, homogènia, sense particularitats locals, identificada amb una classe mitja burgesa blanca, que identifica l'espai familiar com aquell de llibertat, i el públic com aquell de l'ordre, on la complexitat no és possible.

Així, en el procés de globalització, l'espai públic deixa de ser espai que es construeix en l'experiència quotidiana, d'intercanvi i generació de contingut, per passar a ser espai pre-dissenyat, i per tant, pre-definit. Desapareix, doncs, l'experiència per la construcció de sentit a diari. Pensem en els "centres" de les principals ciutats europees: són tots iguals, àrees de consum ocupats per empreses transnacionals que no tenen compromís cap el

territori. Els centres de les ciutats han esdevingut *no-llocs*, en termes de Marc Augé, perquè no hi ha discussió, no hi ha generació de sentit. Són trànsit pur, espais anònims on l'única llibertat possible és l'elecció de l'oferta de consum.

I és aquí on la *subjectivitat nòmada* incideix, altra vegada, a través de la pràctica creativa, sobre unes coordenades pre-establertes i despersonalitzades, i les dota de significació latent. Seria el cas dels projectes de Jenny Holzer. Amb ella, l'espai públic concebut com a mer trànsit es converteix en un text ple de significació “*marcado por signos y carteles que indican una multitud de direcciones posibles, a las cuales la artista les agrega la suya, inesperada y provocativa.*” [17]

Figura 3. Jenny Holzer. *Truisms*. 1977–79. Times Square, New York, 1986.

Figura 4. Jenny Holzer. *For New York City*. 2004. Cooper Union, New York, 2007.

Paral·lelament, a l'espai públic sorgeixen també pràctiques de resistència local, accions i experiències que neixen com a resposta a la urbanitat planificada, i que actuen més enllà de la definició institucionalitzada de l'espai per convertir-lo en lloc d'esdeveniment. Són actuacions que responen també a una *subjectivitat nòmada*. Es tracta, doncs, d'accions autogestionades i de duració temporal. Aquest seria el cas del que Giovanni La Varra anomena *post-it city* [18], “dispositiu de funcionament de la ciutat contemporània que concerneix les dinàmiques de la vida col·lectiva fora dels canals convencionals”. Aquest

mateix terme fou reprès pel comissari Martí Peran, en el projecte de recerca i comissariat que acabà formalitzant-se en l'exposició *Post-it City. Ciutats Ocasional*, la primavera del 2008 al CCCB [19]. Peran senyalava, però, com la “fascinació” cap aquests dispositius de rèplica a l'espai planificat, havia d'anar acompanyada, en aquests cas, de la consciència de la marginació i la necessitat de supervivència dels quals provenien: “a la primera possibilitat d'encimbellar la idea de post-it city com un possible model d'unes pràctiques subjectives de renovat potencial polític, cal afegir l'obligació d'analitzar aquestes mateixes pràctiques en la seva qualitat de signe explícit d'una precarietat social.”[20]

En aquest sentit, Roberto García, M. Dolors González i jo mateixa vàrem participar en aquesta mostra a través del projecte web *idea-lista.org*. Partint de la idea de l'ús de la ciutat o de l'“espai públic” per part dels *homeless* com a lloc de residència –una casa–, el projecte es centrà en les paraarquitectures dels anomenats *sense sostre*. Per representar aquesta nova manera d'entendre i gestionar l'habitatge, es creà una pàgina web, “agafant de préstec” el disseny i la marca d'una coneguda firma dins el mercat immobiliari espanyol. A través de la consulta d'habitatge mitjançant els conceptes clàssics de lloguer o compra, valors com la seguretat, la comunicació o la llar, corresponents a la noció tradicional de casa –creada en temps futur (hipoteca), estanca, immòbil–, donen pas, finalment, a una idea de casa molt més flexible –de temps present, oberta, fràgil, heterogènia, adaptable a cada moment i situació– creada a partir de la interpretació de les construccions (post-it) realitzades a la via pública pel col·lectiu *homeless*. Així, mitjançant l'ús de les TIC i des de la mateixa vessant del consum, es feia palesa la contradicció del territori urbà contemporani:

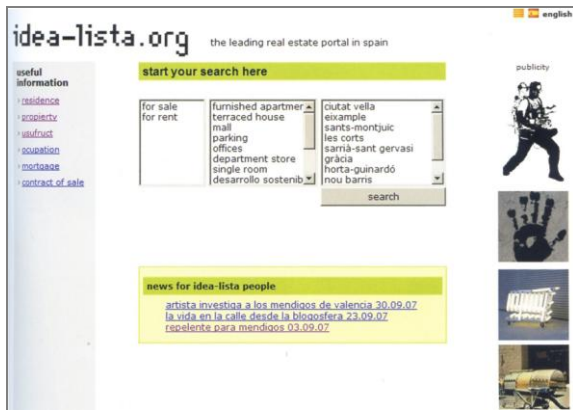
1. El negoci immobiliari com a representació del subjecte que té accés a la mobilitat cibernètica (recordem que el projecte era en format web) i que viu integrat en l'anonimat de la ciutat planificada, representada per la pròpia pàgina web, i amb una tendència a la homogeneïtat social, política, cultural i econòmica (reflectida en la interactivitat).

Figura 5. Paraarquitectura d'un indigent. Imatge pertanyent al projecte web *idea-lista.org* de Roberto García, M. Dolors González i Mireia Feliu. 2008.

2. Un grup socialment exclòs, els indigents, criminalitzat i “invisible” a les planificacions urbanes, que no té accés a aquell marc espai –temps comprimit, i que viu en l’adaptació constant al territori.

L’homogeneïtat de la pàgina web es qüestiona a través d’un discurs heterogeni.

Figura 6. Imatge pertanyent al projecte web *idea-lista.org* de Roberto García, M. Dolors González i Mireia Feliu. 2008.

4. Conclusions

La *subjectivitat nòmada*, com a consciència crítica, flexible i amb capacitat d’adaptació, amb el seu ingeni que li permet la creació constant de noves estratègies d’acció, i, a la vegada, amb l’assumció d’un passat, d’un present, i la construcció d’un futur compromès, assumeix en ella la naturalesa multiestratificada del subjecte. La *subjectivitat nòmada* s’ha proposat, doncs, com a figuració política de resistència a una postmodernitat encara nostàlgica que codifica l’espai i l’”ordena” per facilitar la seva llegibilitat. La *subjectivitat nòmada* s’ha proposat també, des de la creació artística i del disseny, com a esdeveniment que participa de la complexitat d’allò real.

Sergei Sylko, ell mateix nòmada i professional del món del circ provinent d’Ucraïna, digué: “ El nòmada tiene que tener algo para dar a la gente”. Pot semblar utòpic. Però en tot cas, escric des del convenciment que només en la consciència individual, en la generositat de petites gotes, en la flexibilitat del nòmada, pot sorgir una innovació real, profunda, sòlida i constructiva. D’aquí la multidisciplinarietat de les propostes presentades, que obliga al diàleg constant entre els diferents camps del coneixement. No hi ha una sola branca del coneixement que pugui ser propietària exclusiva de la innovació.

Cal pensar, doncs, la diferència. Cal pensar de manera diferent, amb generositat i honestat. Amb consciència d’un i respecte a l’altre. La innovació no és bona ni dolenta per sí sola. Depèn dels objectius a la qual la dirigim. La innovació està en la mirada, en les relacions dissonants, en les connexions d’estrats múltiples. La innovació prové de la

capacitat de llegir entre línies, la capacitat d'interpretació i d'anar més enllà de la literalitat. La capacitat de capgirar allò establert i, en aquest gest de capgirar, saber fer aflorar noves significacions. La innovació, sobretot en l'art i el disseny, demana empatia i compromís cap el temps, cap el territori i, sobretot, com en la *subjectivitat nòmada*, cap a les persones amb les quals compartim l'experiència de les nostres obres o productes.

Notes

1. Frade, C. (2001) Pròleg de l'edició catalana, In: Bauman, Z. *Globalització. Les conseqüències humanes*. Món global, Pòrtic, Edicions de la Universitat Oberta de Catalunya, en coedició amb ECSA, Barcelona. P. 10. Carlos Frade és Doctor en Sociologia per la Universitat de Londres, Professor de Sociologia a la UOC i a la UAB, i Director de l'Institut d'Investigació en Ciències Socials OCAS Institute.
2. Bauman, Z. (2003). *Modernidad líquida*. Editorial Fondo de Cultura Económica. México DF.
3. En aquest ponència es fa referència especial als treballs de Rosi Braidotti entorn la subjectivitat nòmada. Vegeu especialment: Braidotti, R. (2004). *Feminismo, diferencia sexual y subjetividad nómada*, Edició a càrrec d'Amàlia Fischer Pfeiffer. 1a ed. Colecció Libertad y Cambio, Diferencias, Editorial Gedisa, Barcelona; Braidotti, R (2000). *Sujetos nómades*, 1ª ed. Género y Cultura - 6. Editorial Paidós, Buenos Aires, Barcelona, México.
4. Deleuze, G.; Guattari, F. (1997). *Mil mesetas. Capitalismo y esquizofrenia*. Pre-Textos, Valencia.
5. Braidotti, R. (2004). Feminismo y posmodernismo: antirrelativismo y la subjetividad nómada, In: *Feminismo, diferencia sexual y subjetividad nómada*. Cit. P. 55 – 67.
6. Braidotti, R. (2004). Las figuraciones del nomadismo, In: *Feminismo, diferencia sexual y subjetividad nómada*. Cit. P. 201.
7. Ídem.
8. Ferran Iniesta és professor d'Història d'Àfrica a la Universitat de Barcelona. Fou professor a les universitats de Dakar i Antananarivo. Doctor en Història. Fundador del Centre d'Estudis Africans (1987) i de la xarxa d'investigadors ARDA (1997). Vegeu Iniesta, F. (ed.) (2007) *La frontera ambigua. Tradición y democracia en África*. Biblioteca de Estudios Africanos 14. Edicions Bellaterra, Barcelona. P. 11-16.
9. Kabunda Badi, M. (2000). *Derechos humanos en África*. Bilbao. Citat a Iniesta, F. (ed.) (2007). *La frontera ambigua. Tradición y democracia en África*. Biblioteca de Estudios Africanos 14, Edicions Bellaterra, Barcelona. P. 14.
10. Bauman, Z. (2007). In: Debat sobre la frontera (debate transcription), In: *Fronteres*. Catalog. Exhibition Prod. Centre de Cultura Contemporània de Barcelona / Musée des Confluences, Dir. Michel Côté, Text Coord. Rosa Puig, Ed. Centre de Cultura Contemporània de Barcelona / Direcció de Comunicació de la Diputació de Barcelona, Barcelona. p. 159.

11. Frade, C. (2001) Pròleg de l'edició catalana, In: Bauman, Z. *Globalització. Les conseqüències humanes*. Cit. P. 9.
12. Ídem.
13. AAVV (2009). *Dominique Perrault Architecture*. Edició castellana publicada en motiu de l'exposició *Dominique Perrault Arquitecto*, al Museo Colecciones ICO, del 29 de gener al 17 de maig de 2009. Fundación ICO - Tf. Editores, Madrid.
14. Deleuze, G.; Guattari, F. (1997). Tratado de nomadología. La máquina de guerra, in: *Mil mesetas. Capitalismo y esquizofrenia*. Pre-textos, valencia. P. 359 – 432.
15. Sennett, R. (1991). *La conciencia del ojo*. Versal, Barcelona.
16. AAVV (2008). *Post-it City. Ciutats Ocasional*s. Catàleg .Direcció del catàleg de Martí Peran, Coordinació de Marina Palà, Centre de Cultura Contemporània de Barcelona / Direcció de Comunicació de la Diputació de Barcelona. P. 9.
17. Braidotti, R. (2004). El ciberfeminismo con una diferencia, In: *Feminismo, diferencia sexual y subjetividad nómada*. Cit. P. 117.
18. La Varra, G. (2001). Post-it city: Los otros espacios públicos de la ciudad europea, In: AAVV. *Mutaciones*. Actar / arc en rêve centre d'architecture, Barcelona. P. 426 – 431.
19. Barcelona. El projecte, dirigit per Martí Peran, es pogué dur a terme gràcies al treball de recerca de més d'un centenar i mig de persones de procedència i professions diverses (artistes, arquitectes, dissenyadors, editors, etc.), a través d'una multiplicitat de projectes d'investigació a nivell local compilats en un sol espai expositiu, el qual esdevingué, per la diversitat de llocs on es desenvoluparen les recerques, internacional.
20. Peran, M. (2008). Post-It City. Ciutats Ocasional, In: *Post-it City. Ciutats Ocasional*s. Cit. P. 9.

Referències

- AAVV. (2007). *Fronteres*. Catàleg. Prod. Exposició Centre de Cultura Contemporània de Barcelona / Musée des Confluences, Dir. Michel Côté, Text Coord. Rosa Puig, Ed. Centre de Cultura Contemporània de Barcelona / Direcció de Comunicació de la Diputació de Barcelona, Barcelona.
- AAVV. (2008). *Post-it City. Ciutats Ocasional*s. Catàleg. Direcció del catàleg de Martí Peran, Coordinació de Marina Palà, Centre de Cultura Contemporània de Barcelona / Direcció de Comunicació de la Diputació de Barcelona.
- AAVV. (2009). *Dominique Perrault Architecture*. Edició castellana publicada en motiu de l'exposició *Dominique Perrault Arquitecto*, al Museo Colecciones ICO, del 29 de gener al 17 de maig de 2009. Fundación ICO - Tf. Editores, Madrid.

Bauman, Z. (2001). *Globalització. Les conseqüències humanes*. Pròleg de C. Frade a l'edició catalana. Món global, Pòrtic, Edicions de la Universitat Oberta de Catalunya, en coedició amb ECSA, Barcelona.

Bauman, Z. (2003). *Modernidad líquida*. Editorial Fondo de Cultura Económica. México DF.

Braidotti, R. (2000). *Sujetos nómades*, 1ª ed. Género y Cultura - 6. Editorial Paidós, Buenos Aires, Barcelona, México.

Braidotti, R. (2004). *Feminismo, diferencia sexual y subjetividad nómada*, Edició a càrrec d'Amàlia Fischer Pfeiffer. 1a ed. Colecció Libertad y Cambio, Diferencias, Editorial Gedisa, Barcelona.

Deleuze, G.; Guattari, F. (1997). *Mil mesetas. Capitalismo y esquizofrenia*. Pre-Textos, València.

Iniesta, F. (ed.) (2007). *La frontera ambigua. Tradición y democracia en África*. Biblioteca de Estudios Africanos 14. Edicions Bellaterra, Barcelona.

La Varra, G. (2001). Post-it city: Los otros espacios públicos de la ciudad europea, In: AAVV. *Mutaciones*. Actar / arc en rêve centre d'architecture, Barcelona. P. 426 – 431.

Sennett, R. (1991). *La conciencia del ojo*. Versal, Barcelona.